

The Abraham Arbesfeld
Kollel Yom Rishon

Sunday Morning Learning Program for Men

WWW.KOLLELYOMRISHON.ORG

*Birkas Hamazon:
Mitzvah, Mission,
Destiny*

Rabbi Ari Marcus
ד' אדר א' תשס"ח • February 10, 2008

(1) תלמוד בבלי – ברכות (מח):

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה.

(2) שם

תנו רבנן: מניין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: (דברים ח') ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזון, את ה' אלהיך - זו ברכת הזמון, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר: (דברים ג') ההר הטוב הזה והלבנון, אשר נתן לך - זו הטוב והמטיב. אין לי אלא לאחריו, לפניו מנין? אמרת קל וחומר, כשהוא שבע מברך - כשהוא רעב לא כל שכן? רבי אומר: [אינו צריך], ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזון, אבל ברכת הזמון - (תהלים ל"ד) מגדלו לה' אתי נפקא, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון, הטוב והמטיב - ביבנה תקנוה.

(3) ריטב"א (שם ד"ה א"ר נחמן, הטוב והמטיב)

א"ר נחמן משה תקן להם לישראל ברכת הזון, יהושע ברכת הארץ, דוד ושלמה בונה ירושלים. ונוסח שלה היה על קיום הבית, ולהעמיד המלכות, ולהמשיך שלות הארץ, קשים על מלכות בית דוד ושיבנה הבית.

הטוב והמטיב ביבנה תקנוה. ותקנוה בברכת הזון מפני שכולה הודאה. וא"ת היכי אמרינן הכא דמשה ויהושע תקנו ברכות הללו, והא אמרינן בסמוך דברכות אלו מדאורייתא נינהו, וכי תימא ממטבע שלהן קאמרינן דתקון, הרי תפלה דעיקרא מדאורייתא מדכתיב ולעבדו בכל לבבכם ואיזו היא עבודה בלב זו תפלה, ומשום דמטבע שלה מדרבנן אמרינן בכל דוכתא ככולהו דינהא דתפלה דרבנן. יש לומר דתפלה לית לה עיקר במטבע שלה מן התורה, אלא כל שהוא מודה ומתחנן סגי ליה, ולית ליה שום נוסח מדאורייתא, הילכך האי תפלה בהאי נוסחא דרבנן היא, אבל ברכת המזון יש לה קצת נוסח מן התורה, שהוא צריך לברך על מזונו ולהזכירו, ולהזכיר הארץ וירושלמים דדרשינן הטובה זו בונה ירושלים, אשתכח דכולהו בקרא בהדיא ואין צריך לומר בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, הילכך ברכת המזון כולה מדאורייתא, שהרי נוסחה ומטבעה דברים אלו, אבל ודאי אי אמריננהו באנפא אחרינא נפיק וכדמוכח לעיל גבי מנימין רעיא.

(4) רא"ש – מס' ברכות (סי' כב')

אמר רב נחמן משה תיקן להם ברכת הזון בשעה שירד להם המן יהושע תיקן להם ברכת הארץ בשעה שנכנסו לארץ דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים דוד תיקן על ישראל עמך [ועל ירושלים עירך] ושלמה תיקן על הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו. ולא בעי למימר שלא ברכו אותה ברכה עד דוד ושלמה דהא לקמן דרשינן כולהו מקרא אלא דוד ושלמה תקנו המטבע לפי מה שנתוסף טובה לישראל. הטוב והמטיב ביבנה תקנוה בהרוגי ביתר וקבעוה בברכת המזון שכולה הודאה ואמרי' בירושלמי כשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל ואין עתידה לחזור עד שיבא בן דוד ולכך סמכה אצל בונה ירושלים:

(5) תלמוד בבלי – ברכות (טז)

והתניא: הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל - הבית קורין קריאת שמע ומתפללין, ואוכלין פתן ואין מברכים לפניה, אבל מברכין לאחריה שתיים, כיצד - ברכה ראשונה כתקונה, שניה - פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים בברכת הארץ

(6) תוס' – שם (ד"ה וחותרם)

וחותרם בברכת הארץ - אע"ג דמדאורייתא הם. יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה הואיל וטרודים במלאכת בעל הבית.

(7) רש"י – שם (ד"ה וכוללין)

אבל מברכין לאחריה - שהיא מן התורה, דכתיב ואכלת ושבעת וברכת (לקמן / ברכות / מ"ח, ב') וכוללין - שני ברכות באחת, שברכת הארץ ובנין ירושלים דומות.

(8) מגן אברהם (קצא:א)

מקצרי' בב"ה - גם א"צ להמתין על אחרים עד שיזמנו (סמ"ע ח"מ סימן של"ז) ול"נ דה"פ בטור שם דהרי הקפידו חכמים בזימון על ברכה רביעית וכו' פי' דאביי עני אמן בקלא כי היכי דלוקמי פועלים וע"כ איירי שהיה מזמן עליהם והיו יוצאין בברכתו להכי נקט הטור בזימון ואם כן אדרבא מוכח קצת משם דחייבים להמתין על זימון ועסי' ק"י ס"ב, כתבו התוס' אע"ג דמדאורייתא הם מ"מ יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה מפני טרדת ב"ה, והרב"י כתב דאין מנין הברכות מן התורה וכב"ח שזה דעת הרמב"ם אבל ש"פ סוברים דמנין ג' ברכות מן התורה ועמ"ש ססי' קצ"ד ול"נ שרש"י תירץ קושי' זו שכת' וז"ל שברכת הארץ ובנין ירושלים דומות כלומר דמאי דדרשינן מקרא שיברך על שלשתן אינו ר"ל שיחתום על כל אחד בברכה אלא מדאורייתא די כשיברך על שלשתן בברכה א' אך דרבנן תקנו לחתום על כל אחד בפועלים משום בטול מלאכה תקנו הזון בפ"ע וברכת הארץ ובנין ירושלים בברכה א' כיון שדומות הם ועב"ח, וכ"כ בגמרא דף מ"ו ועיי' בר"י הלוי סימן מ"ד ור"ש חיון סימן מ"ב:

(9) בית יוסף – סימן קצא (ד"ה ואהא דאמרינן)

ואהא דאמרינן דאין מברכין לאחריה אלא שתיים כתבו התוספות (ד"ה וחותרם) אע"ג דמדאורייתא הם יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה הואיל וטרודים במלאכת בעל הבית עכ"ל. ולי אין צורך לזה דאין מנין ברכות שאחר המזון מן התורה וכדמשמע מדברי הרמב"ם בספר המצות שלו שכתב והמצוה י"ט שצונו לברכו אחר האכילה ולא הזכיר מנין הברכות ולדעתו אע"ג דדריש להו בגמרא (ברכות מח:) מקראי אסמכתא בעלמא נינהו. ואיכא למידק למה אמרו שלא יברכו אלא שתיים מפני בטול מלאכתו של בעל הבית יברכו השתיים אחרונות והם עוסקים במלאכתם וי"ל דמהכא משמע דאסור לברך בשעת עשיית מלאכה והכי איתא בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ה) אמר רבי מונא זאת אומרת שאסור לעשות מלאכה עד שיברך: וכבר כתבתי בסימן קפ"ח (קסו: ד"ה וטוב) שהגהות מיימון (ברכות פ"א אות ט) כתבו גבי הא דאמרינן (ברכות מה:): אביי עני ליה בקול רם כי היכי דלישמעו פועלים דהאי טעמא לא שייך לדידן דאדעתא דהכי שוכרין פועלים שיהיו קורין ומתפללין כשאר כל אדם:

(10) רמב"ם – ספר המצוות (מ"ע יט')

והמצוה הי"ט היא שצונו לברכו יתעלה אחר כל אכילה והוא אמרו (ר"פ עקב) ואכלת ושבעת וברכת את יי'. ולשון התוספתא (ברכו רפ"ו) ברכת המזון מן התורה שנאמר ואכלת ושבעת וברכת את יי'. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במקומות ממסכת ברכות (טו - יז ב, כ ב, כא א ופ"ו - ז ורפ"ח):

(11) רמב"ם – הל' ברכות (א:א, ה)

הלכה א: מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון שנאמר ואכלת ושבעת וברכת את יי' אלהיך, ואינו חייב מן התורה אלא אם כן שבע שנאמר ואכלת ושבעת וברכת, ומדברי סופרים אכל אפילו כזית מברך אחריו.

הלכה ה: ונוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תקנום, ואין ראוי לשנותם ולא להוסיף על אחת מהם ולא לגרוע ממנה, וכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות אינו אלא טועה, וכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה אלא אם כן היתה סמוכה לחבירתה.

(12) שם (ב:א)

סדר ברכת המזון כך היא: ראשונה ברכת הזן, שנייה ברכת הארץ, שלישית בונה ירושלים, רביעית הטוב והמטיב, ברכה ראשונה משה רבינו תקנה, שנייה תיקן יהושע, שלישית תיקן דוד ושלמה בנו, רביעית חכמי משנה תקנוה.

(13) תלמוד בבלי – ברכות (מו-מו:)

עד היכן ברכת הזמון? רב נחמן אמר: עד נברך; ורב ששת אמר: עד הזן. נימא כתנאי; דתני חזא: ברכת המזון שנים ושלשה: ותניא אידך: שלשה וארבעה. סבריה, דכולי עלמא הטוב והמטיב לאו דאורייתא היא; מאי לאו בהא קמיפלגי, מאן דאמר שתיים ושלש - קסבר עד הזן, ומאן דאמר שלש וארבע - קסבר עד נברך! - לא, רב נחמן מתרץ לטעמיה ורב ששת מתרץ לטעמיה. רב נחמן מתרץ לטעמיה; דכולי עלמא עד נברך, מאן דאמר: שלש וארבע - שפיר, ומאן דאמר שתיים ושלש - אמר לך: הכא בברכת פועלים עסקינן, דאמר מר: פותח בהזן וכולל בונה ירושלים בברכת הארץ. רב ששת מתרץ לטעמיה; דכולי עלמא עד הזן, מאן דאמר שתיים ושלש - שפיר, ומאן דאמר שלש וארבע - קסבר: הטוב והמטיב דאורייתא היא.

אמר רב יוסף: תדע דהטוב והמטיב לאו דאורייתא - שהרי פועלים עוקרים אותה. אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: תדע דהטוב והמטיב לאו דאורייתא - שהרי פותח בה בברוך ואין חותם בה בברוך. כדתנאי: כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותם בהן בברוך חוץ מברכת הפירות, וברכת המצוות, וברכה הסמוכה לחברתה, וברכה אחרונה שבקריאת שמע; יש מהן שפותח בהן בברוך ואין חותם בברוך, ויש מהן שחותם בהן בברוך ואין פותח בברוך. והטוב והמטיב פותח בברוך ואין חותם בברוך, מכלל דברכה בפני עצמה היא.

(14) רמב"ם – השגות לסה"מ של הרמב"ם

וכן אמרו בבהמ"ז שהוא ודאי מן התורה (ברכו' מ"ח ב) משה תיקן ברכת הזן יהושע תקן ברכת הארץ שלמה תקן בונה ירושלים. וכולן אין מטבען תורה אבל נצטוונו מן התורה שנברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו, כענין ברכת מנימין ריעיא שאמר בריך רחמנא מאריה דהאי פיתא (שם מ ב), ובאו הנביאים ותקנו לנו נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה ושנינו בו אנחנו עוד בגלות ומלכות בית דוד משיחך מהרה תחזירנה למקומה ותבנה ירושלים עיר קדשך. כי הענין תקן שלמה ובית דינו והלשון כפי הזמנים יאמר.

(15) ספר בית אלקים (למבי"ט) - שער היסודות – (פרק ס"א ד"ה ואינו חושב, והתחיל, וברכת בונה ירושלים)

ואני חושב כי לא כל נוסח הבכות והתפלות תקנו אנשי כנסת הגדולה, שהרי ברכת המזון אמרו חז"ל משה רבינו תיקן ברכת הזן, יהושע תיקן ברכת הארץ, ודוד ולשמה תקנו ברכת בונה ירושלים, ולא לבד ענין הברכה של הזן והארץ ובונה ירושלים אלא הנוסח עצמו כמו שהיא סדורה אצלנו אפשר שתקנו, כי אין שום מלה באלו הברכות בפרט בהזן והארץ שלא תיאמר בזמן משה עצמו ובזמן יהושע, ואפי' מימי האבות היו יכולים לומר ברכת הזן את העולם כולו בטובו כחן בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו וכו', ואל יחסר לנו מזון וכו', כי הוא זן ומפרנס לכל כאמרנו פותח את ידך ומשביע וכו' בא"י הזן את הכל. וגם כי יש בברכה זו ב' פסוקים מתהלים נותן לחם לכל וגו' ופותח את ידך וגו', לא נעלם ממרע"ה דבר מכל מה שנאמר בנבואה וברוח הקדש, כי הכל נכלל בתורת משה וכאמרם ליכא מידי דכתיב בניאים וכתובים דלא רמיזא באורייתא מנא הא מלתא דאמרנו חז"ל דכתיב ואברהם היו יהיה וגו', וכן נראה מנוסח הברכה שאנחנו אימרים בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר, שנראה שהוא סגנון הברכה שאינו כתוב כאמרנו נותן לחם וגו', כי לא היה עדיין מסודר ספר תהלים, ולשון אותו הפסוק היה שגור בפי משה וסדרו בברכת הזן, וידע כי אח"כ דוד המלך ע"ה יסדר אותו בספרו כמו שסדר המזמורים המיוחסים לבני קרח ולחכמים הקודמים לו, וכמו שאמרנו ע"י עשרה זקנים תקן דוד ספר תהלים ומשה גדול מכולם שאמר תפלה למשה והנמשכים עם מזמור זה, ופסוקים אלו ג"כ שסדר בברכת הזן היו על שמו אלא שסדרם דוד ע"ה במזמורים, וגם פסוק פותח את ידך יהיה דברי סידור מרע"ה, וגם כי אנחנו אומרים בו כאמרנו אפשר כי אח"כ הוסיפו כאמרנו בתהלים, ובימי משה עד דוד לא היו אומרים כאמרנו, ואם כן, אינו מן התימה שנמצאו פסוקים בנוסח ברכות שקדמו לזמן חיבור הנביאים או הכתובים אשר נכללו בהם אותם הפסוקים, כי משה רבינו ידע הכל והבאים אחריו קבלו ממנו, ואפי' מימות אברהם אינו ע"ה היו יכולים לומר כל נוסח ברכה זו שהוא נטע אש"ל בבאר שבע ויקרא בשם ה', וכמ"ש שאברהם אינו קיים כל התורה ואפילו עירובי תבשילין, ובכלל כל התורה הזאת הוא ידיעת אלו הפסוקים ואחרים שבספרי הנביאים והכתובים, וכמו שידע הוא ובניו כל התורה כולה ידע גם כן מה שבניאים וכתובים הנכללים בה, וכבר אמרו חז"ל על יעקב אבינו שביקש לגלות הקן ונסתלקה שכניה ממנו אמר שמא יש פסול בכס ואנו כולם ביחד ואמרנו שמע ישראל אתה אבינו ישראל כי ה' אלקינו ה' אחד, אז ענה הוא בשכמל"ו, הנה שהיה מקובל וישגור בפיהם מפי אביהם עד אברהם אינו ע"ה פסוק שכתוב במשנה תורה שמע ישראל וגו', וא"כ אינו מן התימה שידע משה רבינו הפסוקים שלאחריו בנביאים וכתובים, ונתייחסה ברכת הזן למרע"ה גם כי אברהם אינו ע"ה היה יכול לתקנה, מפני כי עד זמן משה רבינו נתקיים העולם בחסדו ית' וטובו כמו שאמרנו הני כ"ו כי לעולם חסדו נגד כ"ו דורות שנתקיים העולם בחסדו ושינתם התורה עולם מתקיים בזכות התורה כשמקיימים אותה, וכמו שכתוב (דברים ו) והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו', ונתתי מטר ארצכם וגו', השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יכולה וגו', כי בקיום התורה יתקיים העולם ובביטולה יתבטל ח"ו אחר שכבר ניתנה תורה, ולכן היה צריך מרע"ה לתת הודאות לקל ית' יותר על מזון שזן את כל העולם כולו בזכות התורה, בטובו הגדול שהיא התורה שנקראת טוב כי לקח טוב ובעוד שלא חסדו לנו טוב זה לא יחסר לנו מזון תמיד לעולם ועד, ובזמן אברהם בינו ע"ה היה מקיים העול סבחסדו טובים ורעים, כי עדיין לא ניתנה תורה לשיהיו נענשים על ביטולה, ושמעתי מפי מקובל חד כי יש כ"ו תיבות בברכת הזן כי תברה מרע"ה שידע סוד שם המפורש,

ונוסחה היא כך, בא"י אמ"ה הקל הזן את העולם כולו בטובו בחסד נותן לחם לכל בשר כל"ח בא"י הזן את הכל, וגם כיון מרע"ה בתיקון ברכה זו שהיו ישראל אז נזונים מן המזן היורד בכל יום מן השמים ומשה בארה, וראה כי בפטירתו יפסק המזן והבאר ויצטרכו למזונות מן השמים ומן הארץ, ויהושע תיקן ברכת הארץ כי גם ברכת הארץ צריכה לברכה הזן, כי עיקר ברכת הזן היא בארץ, כמו שכתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, והיא במורכת מכל הארצות ארץ טובה ארץ נחלי מים וגו' עיני ה' אלקיך בה מראשית השנה וגו', וממנה תתפשט ברכה לכל העולם, כמו שכתוב (איוב ה') הנותן מטר על פני אר ושוכל מים על פני חוצות, ומפני כי כל העולם נכלל בכללה ומושפע ממנה אנחנו חייבים לברך ברכה זו בכל הארצות, כי היא חובת הגוף.

והתחיל בתיקונה, נודה לך ה' אלקינו על שהנחלת לאבותינו לא אמר לנו, כי גם לדורות הבאים תיקנה, ואפשר שכיון גם אל האבות כי להם ניתנה הארץ להנחיל אותם לבניהם, וחותרם בה על הארץ ועל המזון, כי מא"י ימשך מזון לכל חי, ויש בה מ"ה תיבות בנוסח הקדום כנגד השם במילואו ונוסחה כך, נודה לך ה' אלקינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה וחיים ומזון על הכל ה' אלקינו אנו מודים לך ומברכים את שמך ככתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על המזון, כיל זה הנוסח היה יכול ליאמר בזמן יהושע.

וברכת בונה ירושלים הוצרכה כי עיקר מזון הארץ תלוי בירושלים ובבנין בהמ"ק, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים ומהר הקדש ומשם תתפשט לא"י ולח"ל, ובנוסח הברכה יש ס"ה תיבות כשם אדני, וזה נוסחה, רחם ה' אלקינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו אבינו רענו זוננו הרויחנו הרווח לנו ה' אלקינו מהרה מכל צרותינו ואל תצריכנו ה' אלקינו עוד לידי מתנת ב"ו ולא לידי הלואתם אלא לידך הטובה המלאה והרחבה לא נבוש בעוה"ז ולא נכלם לעוה"ב ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה בא"י בונה ירושלים, כל זאת הברכה היתה ראויה ליאמר בזמן דוד ושלמה, ומה שאמר ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה אפשר שישדו ברה"ק שראו שימלך ירבעם על עשרת השבטים כנבואת אחיה השילוני והיה עתיד לחזור אליהם לסוף ל"ו שנה, או אפשר שנאמר זה על זמן המשיח, שידעו שתחרב הבית בראשונה ובשניה כמו שהוא רמוז בתורה ביאת המשיח באלף הששי.

16 מדרש תנחומא – פרשת מסעי (סי' ו')

למדנו רבינו עד שלא נכנסו ישראל לארץ כיצד היו מברכין על המזון, כך שנו רבותינו עד שלא נכנסו ישראל לארץ לא היו מברכין אלא ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו לארץ התקינו שיהיו מברכים על הארץ ועל המזון, משחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים, ומשנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה ואין לך חביב מכולן יותר מברכת על הארץ ועל המזון שכך אמרו חז"ל כל מי שלא הזכיר בברכת המזון על הארץ ועל המזון ארץ חמדה ברית ותורה חיים ומזון לא יצא ידי חובתו

17 מנחת חינוך (תל א:)

והנה דעת התוס' בפרק היה קורא ברכות ט"ז ע"א ד"ה וחותרם, דשלוש הברכות הן מן התורה, ודעת הר"מ [ספר המצוות עשה י"ט] והרמב"ן דמן התורה היא רק ברכה אחת, ונוסח הברכה האחת צריך להזכיר הארץ וברית וכו', רק חז"ל תיקנו שלש ברכות, עיין בב"י סי' קצ"א וקפ"ו. ונראה דאף ברכה אחת אין צריך מן התורה לנוסח ברכה, כי ברכה מן התורה אינה צריכה שם ומלכות, ובודאי הוא מדרבנן. אף שמבואר בברכות מ' ע"ב בסוגיא דכל ברכה שאין בה שם ומלכות וכו' ויליף מקרא לא שכחתי וגו' [דברים כ"ו, י"ג], הוא רק אסמכתא, עיין בתוס' יו"ט פ"ה דמעשר שני משנה י"א. הכלל, דברכה מן התורה היא איזה דברים כפי זכות לשונו, וצריך להזכיר כל המ שציוותה התורה עיין לעיל במצות קידוש היום [מצוה ל"א אות א'], וכן משמע מדברי הרמב"ן מובא בב"י שם. ובודאי אם משנה מוטבע שתיקנו חז"ל דלא יצא היינו מדרבנן, ואפשר דג"כ מן התורה לא יצא, כמבואר בפרמ"ג בפתיחה [כוללת ח"ג אות ז' ח'], ומובא כמה פעמים בחיבור זה. אך [במשנה מחמת] אונס יצא. ומ"מ בספק צריך לחזור [ולברך] בשם ומלכות ולא הוי ספק לא תשא, כיון דספק תורה לחומרא וצריך לחזור אינו עובר בלא תשא כי לא הוי לשוא, ואין להאריך כי זה ברור, והבאתי בחיבור זה [מצוה ל"א אות ז'], ועיין בכסף משנה פי"א הט"ז ובספר פרי מגדים בפתיחה להלכות ברכות אות ב'.

18 אבודרהם – סדר שחרית של חול (ד"ה וצריך)

ברוך אתה ה' למדני חקיך. וברוך אינו לשון פעול אלא כמו רחום וחנון שהוא עצמו הוא מקור הברכות ואינו מקבלם מאחרים.

19 בית אלקים (הנ"ל) – שער התפילה (פרק כ' ד"ה וכענין זה)

וכענין זה הוא הברכות שאנו מברכין לקל יתברך שעל ידי ברכותינו יהיה נאצל ונשפע שפע משכינה של מעלה לשכינה של מטה כדי שנהיה מכוונים לעבודתו יתברך, וזה כי הוא מבואר כי מזמן שירדה שכינה למטה לא פסקה, וכאומרם ז"ל מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי, וזאת היא השכינה שהיא הולכת אתנו בגלות כביכול, והוא רומז שהוא יתברך אתנו בגלות לשמור אותנו בגלותינו שלא נהיה נבלעים באומות, והוא ית' מציל אותנו ועושה לנו נסים נסתרים להציל אותנו, וגם הוא מכין אותנו לשנהיה מוכנים לעבודתו יתב' ולא נפנה אל רהבים ושטי כזב, וא"כ ברכותינו אליו הוא שישפיע משפע שכינתו של מעלה למטה, כדי שתהיה השגחתו עלינו בגלותנו יותר גלויה ומפורסמת עד אשר תגאל עצמה ותמשיך אותנו אחריה בהיותנו שבים בתשובה שלימה לפניו, ואנו מצאילים ברכה ממנו אליו, משכינתו של מעלה לשכינתו של מטה, שהוא ניצוץ ושפע מלמעלה, וזהו שאמר שמורר ארוממך אלקי המלך וגו', כי במה שאני מברך אותך לעולם, אני מרומם שכינתך של מטה, כי ע"י הברכה מלמעלה, תתרבה ותתרומם שמו למטה והיא השכינה, ועל זה אנו אומרים יתגדל ויתקדש שמייה רבא, וכמו שמפרשים של יה רבא, כלומר שיתרבה ויתגדל שמו ויהיה שלם בן ד' אותיות, וזהו על יד השפע שיהיה נשפע ונאצל מלמעלה למטה, באופן שיתפרסם קדושת שמו בכל העולם ויתקדש שמו על ידו, וכמו שאמר הנביא (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים וגו', שתושג לכל השגחתו יתברך.

20 ימי זכרון להגרי"ד סולוביצ'יק (עמ' 29, עמ' 37)

עמ' 29: מקובל לפרש באופן שטחי "ברכה" במשמעות תהילה ואת הפועל "ברך" במשמעות להלל, כלומר: "ברוך אתה ה'" – פירושו: מהולל שם ה'. אלא פירוש זה אינו נכון. כל חכמי הקבלה, החל מהאר"י הקדוש ועד הגאון מוילנא ובעל התניא דוחים פירוש זה. לכשתבונן קצת כיצד משתמשת התורה בביטוי "ברוך" יתברך לנו, שצודקים לחלוטין בכך חכמי הקבלה. התורה מייחסת חשיבות רבה לברכות. עמ' 37: ואמנם אם תשאלוני: יהדות מהי? – אשיב לכם: היהדות היא בברכת "ברוך אתה". ההכרה כי רבש"ע זקוק, כביכול, לברכתנו – משמעשהו זקוק כביכול לגילוי על ידינו ולשאיתנו המתמדת לבקשו ולמוצאו. על הבסיס הזה של הרברה מושתתת התשובה.

(21) תלמוד בבלי – ברכות (ז)

תניא, אמר רבי ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא ואמר לי: ישמעאל בני, ברכני! - אמרתי לו: יהי רצון מלפניך שייכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפני משורת הדין, ונענע לי בראשו. וקממע לן שלא תהא ברכת הדין קלה בעיניך.

(22) רמב"ם – הל' תפלה (א:א-ב)

הלכה א: מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה, ואין מנין התפלות מן התורה, ואין משנה התפלה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה.

הלכה ב: ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא אלא חיוב מצוה זו כך הוא שהיא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו.

(23) דברים (ח:י-יח)

(ו) ושמרת את מצות ה' אלהיך ללכת בדרךיו וליקרא אתו: (ז) פי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינת ותהמות יצאים בפקעה ובהר: (ח) ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש: (ט) ארץ אשר לא במספנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ארץ אשר אבניה ברזל ומתקניה תחצב נחשת: (י) ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך: (יא) השמר לך פן תשפח את ה' אלהיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטי וחקתיו אשר אנכי מצוך היום: (יב) פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת: (יג) ויקרנך וצאנך ירבינך וחסרף וזקב ירבה לך וכל אשר לך ירבה: (יד) וגם לביבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים: (טו) המוליכך במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש: (טז) המאכלך מן המדבר אשר לא ידעון אבותיך למען ענתך ולמען נסתך להיטיבך באחריתך: (יז) ואמרת בלבבך פחי נעצם ידי עשה לי את החיל הזה: (יח) וזכרת את ה' אלהיך פי הוא הנתן לך פח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך פיוס הזה: פ

(24) משך חכמה – שם (ח:י)

מנין לברכת המזון מן התורה, שנאמר ("ואכלת ושבעת וברכת" – זו ברכת הזמון, "את ה' אלקיך" זו ברכת הזן – לפי גירסת הגר"א) וכו'. אין לי אלא לאחריו, לפניו מנין? אמרת קל וחומר, כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב, לכאור' כל שכן?! ...ואין לי אלא ברכת המזון, ברכת התורה מנין? אמר ר' ישמעאל קל וחומר, על חיי עוולם לא כל שכן?! [פרק שלושה שאכלו, (ברכות) מח, ב]. ובפרק מי שמתו אמר ר' יוחנן: למדנו ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר, וברכת המזון לפנייה מן ברכת התורה מקל וחומר. ומסיק שם דברכה שלפניה הוא מדרבנן, וכן בדברי תורה. וטעמא נראה דאם נעיינ על התשלום על גמול הטוב שגמל לו הקב"ה אז הוא קו"ח מעליא: - מה על חיי עוול מברך, על חיי עולם לא כל שכן?! וכן מה כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכן?! שזה תורה וברכה עבור גמולו אליו השי"ת. אך באמת אין הברכה על זה בלבד, רק הוא ענין ומכוון אחר, כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכן?! שזה תורה וברכה עבור גמולו אליו השי"ת. אך ושבעת וכו' שכחת את ה' אלקיך". מלי כריסי זני בישי (ברכות לב, א). לכן צוה השי"ת שכשיאכל וישבע, יזכיר שם אלקים בתורה ויברכנה ויזכור כי "הוא הנותן לך כוח לעשות חיל" (להלן פסוק יח). ומידו לוקח האוכל למלאות נפשו כי ירעב. וזה שאמר בסמוך (יב-יח) "השמר לך פן תשכח וכו' פן תאכל ושבעת וכו' ורם לביבך ושכחת וזכרת וכו' כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל". הראה לנו טעם הברכה, שלא יקשיח לבבו מדרכי השי"ת ועדותיו. וזה יתכן דוקא כשהוא שבע, לא כשהוא רעב...

יש להבין מה שאמרו (ברכות מח, ב) "הטוב והמיטיב" ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר וכו'. דצריך הסבר, דעל ענין פרטי תקנו חכמים ברכה קבועה. ועוד, דעל שינוי יין צריך לברך "הטוב והמיטיב" (שם נט, ב). וזה פלא מדוע רק על יין?! ועיין תוספות פסחים ורא"ש ברכות בזה. והביאור, דכל ברכת המזון נתקנה על בנין האומה אשר נבנית ציבחר ציבחר באצמעה ההשגחה, וזה בהשגחה פרטית במן במדבר, ונדרכו נפשותם כל ארבעים שנה, ולמדו מושכלות אלקים, וכמאמרם (מכילתא בשלח יז): לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן והיה להם ארץ, וירושלים מרכז הארץ, ובית המקדש ששכן שמו עליו, והתנהגו בנסים רצופים תמיד. אמנם "הטוב והמיטיב" תקנו על קיום האומה הבודדת במועדיה להיות הולכת בגולה זה אלפיים שנה והיא קיימת ברוחה ובהודה ותפארתה, "וכל כלי יוצר עליה לא יצלה" (ע"פ ישעיה נד, יז). והנה אחר החורבן חשבו כי קיומה בלתי אפשרי, ועתידה לכלות ולנדוד כהצוענים בלא תפארת אדם, כאשר ראו כי בביתר לא נושעו על ידי מלכות בן ככבא, שגדולי עולם היו מוטעים בו. אמנם כאשר או כי עמד מלך חסד אחד, ונגזר עליהם קבורה, כדאמרו ירושלמי תענית, הבינו כי ישראל זה אחד בין שבעים זאבים, ובחסד ה' על ידי מלכי חסד יחליף כוח ויוסיף דעת, וכאשר יהמיון גלי ים לשוטפים יבוא הרוח וישקיטם על ידי מושלי ויועצי ארץ אשר לבבם ביד ה' המלאה חסד. לכן תקנו "הטוב והמיטיב" על קיום האומה. ומקיום האומה הפלאי למדנו כי נאמנו דברי נביאינו ודברי אבותינו אשר הנחילו לנו מורשה באמונת אומן כל ההנהגה האלקית בבנין ירושלים וארץ. לכן המלכיות של הני ברכות תיקנו להזכיר ב"הטוב והמיטיב". ולכן על יין תינו "הטוב והמיטיב", כי זה מפלאות תמים דעים אשר אומה כזו בנימוסים כאלה, אשר אסר להם החיתון, וכמו שאמרו (מדרש איכה רבה א', כט) על קרא (איכה א, ג) "גלתה יהודה": עכו"ם אינה גולים?! (אלא אע"פ שגולים אין גלותם גלות. עכו"ם שאוכלים מפתם ושותים מיינם אין גלותם אבל ישראל שאין אוכלים מפתם ואין שותים מיינם – גלותם גלות. עכ"ל). וישראל, שאם נגע עכו"ם בינו אסור לו לשותת, ומדיח כוסו ג' פעמים, כמו שאמר המן. ובכל זאת הם מתקיימים בגולה – אין זה רק צדקת פזרונו בישראל. ובעל הבית יודע להפקיד כליו, ושכינה גלתה עמהם (מגילה כט, א) לסוכך עליהם בגדפין דילה, הוא כבוד השי"ת ויתעלה.